

Олена Дяченко,

учений секретар Інформаційно-бібліотечної ради РАН, канд. хім. наук

Микола Кальонов,

директор Бібліотеки природничих наук РАН, заст. голови Інформаційно-бібліотечної ради РАН, д-р техн. наук

Інформаційно-бібліотечна рада Російської Академії наук: 100 років на службі науці

Бібліотеки як сховища наукової літератури, котрі є одночасно і джерелом розвитку наукової думки, і відбитком нових знань, – невід’ємна частина наукової інфраструктури. Створена у 1714 р. перша російська наукова бібліотека (у майбутньому Бібліотека Академії наук – БАН) прислужилася інформаційною основою для організації через 10 років потому Імператорської академії наук. Понад 200 років БАН була єдиним центром обслуговування російської академічної науки.

З огляду на важливість завдань, що стояли перед БАН, дедалі зростаючі потоки наукової інформації, керівництво Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук у березні 1911 р. прийняло рішення про створення у поміч БАН Тимчасової бібліотечної комісії, до складу якої ввійшли знані вчені того часу. Основною функцією Комісії була допомога в упорядкуванні списків літератури, необхідної для придбання БАН.

Таким чином, у березні 2011 р. виповнилося 100 років від часу створення в Російській академії наук першого органу, який покликаний був координувати діяльність академічних бібліотек. Нині, після багатьох реорганізацій, він має назву Інформаційно-бібліотечна рада РАН.

Діяльність Ради у ХХ ст. висвітлено досить повно, тому зупинимося лише на основних «віхах» її столітньої історії.

Вже у 1915 р. Тимчасова бібліотечна комісія стала постійною, до її завдань додалося ще й сприяння в одержанні додаткових асигнувань на поповнення книжкових фондів і утримання позаштатних бібліотечних працівників.

У 20-ті рр. у зв’язку з появою нових наукових установ і спеціальних бібліотек, що забезпечували їх літературою, функції Комісії змінилися – вона перетворилася в орган, який координував взаємодію БАН зі спеціальними бібліотеками. Основними її завданнями стали: організація придбання книг для

БАН із врахуванням інтересів окремих академічних бібліотек (фактично формування єдиного академічного книжкового фонду); робота зі створення зведеного каталогу; координація інформаційної діяльності академічних бібліотек.

На початку 1930-х рр. переглядається структура установ Академії наук. Відповідно зазнавала реорганізацій і її бібліотечна мережа. У жовтні 1930 р. затверджується Положення про Центральну і спеціальні бібліотеки АН СРСР, яке конкретизувало їхні цілі, завдання й остаточно оформило бібліотечну мережу АН з єдиним книжковим фондом, централізованим комплектуванням, єдиним плануванням і штатом, єдиним керівництвом в особі директора БАН. Цим же Положенням затверджувалася Рада БАН, котрій, відповідно до її складу і обов’язків, відводилася роль, яку до цього виконувала Постійна бібліотечна комісія. До складу Ради входила низка дійсних членів Академії наук, директор БАН, його заступник і вчений секретар у якості секретаря Ради. Рада покликана була здійснювати постійне керівництво бібліотечним апаратом Академії наук, зокрема, розглядати і затверджувати річні плани, звіти, кошторис і штат бібліотеки, розподіл засобів на комплектування, вирішувати принципи питань щодо організації бібліотечної справи в Академії наук. Членами Ради були обрані академіки О. М. Крилов (голова), О. О. Борисяк, О. О. Байков, В. Ф. Міткевич, О. Є. Фаворський, А. О. Ріхтер, О. І. Тюменєв, О. С. Орлов, С. Ф. Ольденбург. Реорганізація Постійної бібліотечної комісії дала змогу впритул підійти до вирішення таких питань, як регулярне планове комплектування академічних бібліотек, формування зведеного каталогу на книжкові фонди, інформування вчених про нову літературу, що надходила в академічні бібліотеки.

З часом мережа академічних бібліотек істотно зросла за рахунок нових науково-дослідних установ, створених як у Москві, так і в інших регіонах. Значну роль у розширенні і реорганізації бібліотеч-

ної мережі зіграв переїзд Президії АН СРСР і низки провідних інститутів із Ленінграда до Москви. Відкриття по всій країні наукових баз, станцій, філій, відділень центральних НДІ вимагало заснування в них бібліотек, які забезпечували б новітньою науковою інформацією тамтешніх співробітників. Відповідно, виникла необхідність у центрі, який би координував комплектування й інформаційну діяльність численних новостворених академічних бібліотек. Саме таким центром і стала Бібліотечна комісія при Президії АН, котра відновила свою роботу в 1938 р. Хоча керівництво всією бібліотечною системою (до якої ввійшов і Сектор мережі спецбібліотек, створений у Москві), як і раніше, здійснював директор БАН, він все-таки був зобов'язаний діяти відповідно до директив Комісії.

Бібліотечна комісія проіснувала понад 20 років. За цей час їй вдалося вирішити завдання створення розвинутої єдиної мережі академічних бібліотек, яка у своїй діяльності спиралася на принципи централізованого комплектування й опрацювання літератури, координації інформаційного обслуговування вчених.

У роботі Бібліотечної комісії брали участь такі видатні вчені, як М. М. Андрєєв, І. І. Артоболовський, С. І. Вавилов, М. М. Дубинін, Б. О. Казанський, О. М. Крилов, Д. В. Наливкін, С. П. Обнорський, К. В. Островіяннов, Є. В. Тарле, О. В. Топчієв, В. О. Енгельгардт та ін.

У 1960 р. Бібліотечну комісію реорганізують у Бібліотечну раду при Президії АН СРСР. Положення про Раду визначило її склад та основні функції: здійснення загального керівництва і координації роботи бібліотек через свій оперативний орган – бюро Ради. До завдань Ради входив контроль за вирішенням питань оптимізації обслуговування читачів, використання і збереження книжкових фондів, розвитку інформаційно-бібліографічної і наукової діяльності бібліотек АН СРСР і АН союзних республік.

У 1968 р. керівництво бібліотечною справою розділили: в АН було створено дві бібліотечні ради – одна з природничих наук, друга з суспільних, проте, остання практично не працювала аж до її офіційної ліквідації у 1989 р.

У 1980 р. утворюється Об'єднана інформаційно-бібліотечна рада АН СРСР. Її створення було одним із заходів, спрямованих на вдосконалення системи інформаційної підтримки наукових досліджень, що проводилося Академією наук. Головними завданнями Ради Президія АН СРСР визначила: науково-методичне керівництво та координація діяльності інститутів інформації (ВИНТИ, ІНІСН) і центральних наукових академічних бібліотек; розроблення рекомендацій щодо оптимального розвитку систе-

ми наукової інформації в АН СРСР і АН союзних республік. У рамках Об'єднаної ради на правах самостійних продовжували функціонувати бібліотечні ради з природничих і суспільних наук.

У жовтні 1989 р. на базі трьох рад створюється Інформаційно-бібліотечна рада АН СРСР, спадкоємицею якої, після розпаду СРСР, у Росії з 1992 р. стала Інформаційно-бібліотечна рада (ІБР) РАН. Вона діє й понині, продовжує виконувати функції організації і координації інформаційного забезпечення наукових досліджень, що проводяться РАН.

З діяльністю інформаційно-бібліотечних рад АН СРСР у 1960–1990 рр. пов'язані імена таких видатних учених, як академіки Є. П. Велихов, В. О. Виноградов, Д. М. Гвішіані, Б. Б. Кадомцев, В. П. Коптюг, В. О. Котельников, В. В. Меннер, М. Д. Мільйонщиков, Ю. А. Овчинников, Ю. В. Прохоров, П. М. Федосєєв, К. В. Фролов, В. О. Енгельгардт, О. Л. Яншин і багато інших.

Організаційно робота рад (як бібліотечних, так і Інформаційно-бібліотечної) здійснювалась у формі пленарних засідань, засідань бюро, всесоюзних нарад директорів академічних бібліотек. Останні проводились один раз на два роки впродовж 1949–1991 рр. і вони відігравали важливу роль, адже були майданчиком для обміну думками, напрацювання спільних скоординованих рішень, спрямованих на розвиток системи інформаційної підтримки науки.

Поточна діяльність рад здійснювалась через постійні і тимчасові проблемні комісії. Вони, як правило, очолювались членами ради і включали провідних фахівців із даної проблематики з різних академічних бібліотек. У комісіях колективно розроблялися актуальні питання, що мали вирішальне значення для роботи академічних книгозбірень. Результати роботи комісій відображались у підготовлених ними матеріалах, вони обговорювались і затверджувались на щорічних засіданнях Ради та нарадах директорів академічних бібліотек.

У різні роки при радах працювали комісії з обліку книжкових фондів, нормування, упорядкування системи оплати праці бібліотечних співробітників, перспективного планування комплектування, вивчення закономірностей формування фондів наукових бібліотек, координації НІР і НМР тощо. Було розроблено, затверджено і впроваджено у практику роботи бібліотек АН багато документів, що регламентують їхню діяльність: типові статут, структура, штати, типові положення про централізацію, про наукову працю, про підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів та ін.

У 1974 р. Бібліотечна рада, прогнозуючи широке впровадження у практику роботи академічних бібліотек обчислювальних засобів і технологій, створює

при Раді постійну комісію з автоматизації. Це єдина з постійних комісій, яка існує дотепер (у 90-ті рр. вона була перейменована в Комісію ІБР РАН зі створення і впровадження нових інформаційно-бібліотечних технологій). Упродовж 1974–1980 рр. Комісію очолював зав. відділу автоматизації БАН, з 1980 р. – зав. відділу автоматизації Бібліотеки природничих наук РАН (БПН РАН). У складі Комісії до 1991 р. працювали зав. відділів автоматизації центральних бібліотек АН СРСР (БАН, БПН, ДПНТБ СВ РАН) і АН союзних республік (України, Казахстану, Грузії, Латвії, Молдавії та ін.). Засідання Комісії проводилися регулярно 1–2 рази на рік. На них обговорювалися питання впровадження обчислювальної техніки в практику роботи бібліотек, вироблялися рекомендації щодо розвитку автоматизованої академічної інформаційної системи на основі використання вітчизняних і закордонних баз даних, формувалися плани робіт, що передбачали участь академічних бібліотек, інформаційних центрів у міжвідомчих програмах, у т. ч. в Програмі 0.80.18 РЕВ (Створення Державної автоматизованої системи науково-технічної інформації – ДАСНТІ). Комісія розглядала подані окремими книгозбірнями плани розвитку автоматизації бібліотечних технологій і робила висновки щодо них. У 1985 р. під егідою Комісії на базі БПН пройшов перший науково-практичний семінар «Застосування міні- і мікро-ЕОМ в інформаційно-бібліотечній технології». Його мета – об'єднання зусиль бібліотечних фахівців, інформаційних спеціалістів, програмістів щодо впровадження обчислювальної техніки в академічних бібліотеках. Семінар викликав великий інтерес у спеціалістів і перетворився у постійно діючий, одержавши назву «Інформаційне забезпечення науки: нові технології». До 2009 р. він проводився один раз на два роки на базі БПН, а у 2010-му – на базі ЦНБ УрВ РАН. Матеріали всіх семінарів друкувалися окремими збірниками наукових статей. Сьогодні їх повні тексти (а також презентації доповідей і електронної бібліотеки з пошуковим апаратом) доступні на сайті БПН РАН за адресою <http://www.bepn.ru/SEMINAR/SEM/Sem3.htm>. За допомогою семінарських матеріалів можна простежити історію розвитку бібліотечної автоматизації від застосування «великих» ЕОМ типу еС-1020 і АСВТ-М4030 до сучасних персональних комп'ютерів і мережевих технологій, які дають змогу працювати десяткам користувачів з електронними виданнями.

В усіх своїх іпостасях Бібліотечна рада вела велику методичну і наукову роботу, спрямовану на удосконалення інформаційного обслуговування вчених і розвиток бібліотечних технологій. Її напрацювання знаходили свій відбиток у збірниках наукових праць,

випуск яких було започатковано ще у 1948 р. З 1956-го по 1973 р. Рада забезпечувала регулярний випуск видання, що продовжується, «Бібліотечно-бібліографічна інформація бібліотек АН СРСР і АН союзних республік» (ББІ). У 1974 р. ББІ перетворили у тематичний збірник наукових праць, а згодом об'єднали в серію «Бібліотеки АН СРСР і АН союзних республік», із 1992 р. – «Бібліотеки Російської академії наук». У 2001 р. регулярний випуск видання, що продовжується, через фінансову скруту припиняється, проте йому на зміну прийшов часопис «Бібліосфера», засновником якого виступила ДПНТБ СВ РАН. До складу його науково-редакційної ради входить низка членів ІБР РАН. Журнал виходить 4 рази на рік, публікує матеріали з бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства і інформатики.

Незважаючи на велику кількість проблем, з якими зіткнулася у 1990-ті рр. російська наука загалом і Академія наук зокрема, інформаційно-бібліотечна система РАН збереглася і продовжує успішно розвиватися саме завдяки зусиллям ІБР.

Нове Положення про Інформаційно-бібліотечну раду РАН, ухвалене 2008 р., декларувало такі основні завдання Ради:

- координація діяльності інститутів наукової інформації (ВІНІТІ, ІНІСН), БАН, БПН, ДПНТБ СВ, центральних наукових бібліотек Уральського і Далекосхідного відділень і наукових центрів РАН;
- розроблення рекомендацій щодо оптимального розвитку системи наукової інформації і бібліотечної мережі в РАН з урахуванням наукових напрямів Академії і прогнозів розвитку науково-інформаційної діяльності в Росії і за рубежом;
- визначення основних напрямів розвитку бібліотечної мережі і органів НТІ як єдиної системи наукової і технічної інформації в РАН.

З 1961 р. Рада очолюється віце-президентом АН (нині – академіком О. Ф. Андрєєвим). Інституція безпосередньо підпорядковується Президії Академії наук, організація її діяльності забезпечується БПН РАН.

Координація роботи всіх централізованих бібліотечних систем і органів НТІ в рамках Академії наук, що реалізується ІБР РАН, дає змогу правильно розподіляти ресурси і розробляти пріоритетні напрями і програми інформаційної підтримки академічної науки.

Як спадкоємиця попередніх рад, ІБР РАН зберігає і розвиває ті організаційні форми своєї роботи, котрі, як показує час, дали найбільший ефект. Одна з них – регулярне проведення засідань Ради або її бюро із запрошенням заінтересованих осіб з РАН та інших організацій. На засіданнях розглядаються актуальні питання інформаційно-бібліотечного забезпечення фундаментальних наукових досліджень (проблеми

комплектування вітчизняною та іноземною літературою, міжнародного книгообміну, запровадження нових інформаційних технологій тощо), а також питання, пов'язані з науково-організаційною діяльністю бібліотек, інститутів інформації. Рада інформує керівництво Академії наук про стан інформаційно-бібліотечного обслуговування науки, а Президія РАН, у свою чергу, розглядає і приймає рішення з найбільш важливих напрямів інформаційно-бібліотечної діяльності. Рада в якості розробника, консультанта або експерта бере участь у підготовці державних і міжвідомчих документів, у т. ч. урядових постанов, федеральних законів, підзаконних актів, проєктів і програм у галузях науки, культури, бібліотечної, інформаційної і видавничої справи, податкової політики, а також у виробленні пропозицій щодо їх реалізації.

Рада щорічно узагальнює звітні показники про діяльність бібліотек РАН, зібрані і попередньо оброблені бібліотеками, котрі очолюють централізовані

системи (БАН, БПН, ЦНБ УрВ РАН, ДПНТБ СВ РАН, ЦНБ ДСВ РАН, ІНІСН), і видає статистичний збірник «Короткий звіт про наукову роботу та основні показники діяльності бібліотек РАН за ... рік».

Раді належить ідея створення Міжнародної асоціації академічних бібліотек і науково-інформаційних центрів. Саме ІБР розробила комплекс необхідних підготовчих заходів і забезпечила проведення Установчих зборів у січні 1993 р. У 1996 р. новостворена інституція ввійшла до складу Міжнародної асоціації академії наук на правах секції, котра стала її спадкоємицею і нині активно розробляє нормативні документи з урахуванням досвіду Асоціації. Інформаційно-бібліотечна рада РАН підтримує будь-які заходи щодо збереження і відновлення єдиного інформаційного простору, зокрема ті, що ініціюються Міжнародною асоціацією академії наук, Бібліотечною асамблеєю Євразії, бере участь у міжнародних програмах і проєктах ІФЛА і ЮНЕСКО.